

PROFESOR JERZY FOGEL – WSPOMNIENIE

IN MEMORIAM PROFESSOR JERZY FOGEL

Profesor Jerzy Fogel urodził się 17 października 1942 r. w Kórniku koło Poznania. Był wiernym i oddanym synem Ziemi Wielkopolskiej. W roku 1960 zdał maturę w tamtejszym Liceum Ogólnokształcącym. W latach 1960–1965 studiował archeologię na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego nauczycielami byli wybitni prahistorycy, profesorowie: Józef Kostrzewski i Wojciech Kóčka. Dyplom magisterski (z wyróżnieniem) uzyskał 5 maja 1965 r. na podstawie pracy „Pracownia odlewnictwa brązu z okresu wczesnożelaznego w Bninie, pow. Śrem”, opartej na materiałach świeżo wówczas pozyskanych wykopaliskowo na znanej osadzie ludności kultury łużyckiej (stan. 2 a-b) przez Ekspedycję Archeologiczną UAM. Praca ta wkrótce, w roku 1968, została opublikowana na łamach „Wiadomości Archeologicznych”, wywołując spore zainteresowanie specjalistów¹.

Bezpośrednio po studiach Jerzy Fogel został zaangażowany w charakterze stazysty w ówczesnej Katedrze Archeologii Polski i Powszechnej UAM. Rok później otrzymał asystenturę (młodszy asystent od 1 września 1966 r., starszy asystent – od 1 września 1968 r.). Ważnym wydarzeniem w życiu naukowym Profesora Jerzego Fogla była praca doktorska „Uzbrojenie ludności kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły”², którą obronił 8 listopada 1974 r. na Wydziale Historycznym UAM. Recenzenci wysoko ją ocenili, podkreślając nowatorskie ujęcie tematu, a także duży zasięg przedmiotowy, przestrzenny i chronologiczny. Podobne oceny zawierały recenzje autorów polskich i zagranicznych, sformułowane po publikacji dysertacji, nagrodzonej indywidualną nagrodą naukową III stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Główne tezy tej pracy przedstawił Profesor Jerzy Fogel z powodzeniem na IV Międzynarodowym Kongresie Archeologii Słowiańskiej w Sofii w roku 1980.

---

¹ Fogel 1968, 135–138.

² Fogel 1979.

Również na Wydziale Historycznym UAM zrealizował swój przewód habilitacyjny, przedstawiając jako podstawę dysertację „Import nordyjski na ziemiach polskich w schyłku epoki brązu”³, a kolokwium habilitacyjne odbyło się 26 stycznia 1987 r. Praca ukazała się drukiem w końcu roku 1988. Zarówno recenzenci, jak i pozostali odbiorcy monografii zwracali uwagę, iż jest to pierwsza w prahistorii polskiej udana próba monograficznego naświetlenia specyficznego wycinka pradziejów, czyli kontaktów międzykulturowych w basenie Morza Bałtyckiego. Praca ta miała jeszcze jeden walor – była zupełnie wolna od obciążeń etnicznych i politycznych, występujących w dawniejszej literaturze przedmiotu. Również i ta praca otrzymała nagrodę ministerialną III stopnia.

Po zatwierdzeniu stopnia doktora habilitowanego przez Centralną Komisję Kwalifikacyjną (20 marca 1989 r.) Profesor Jerzy Fogel objął stanowisko docenta w Instytucie Prahistorii UAM (1 sierpnia 1989 r.).

W dniu 29 listopada 1990 r. Rektor UAM mianował Go kierownikiem nowo utworzonego w Instytucie Zakładu Prahistorii Powszechnej Epoki Kamienia i Brązu, którą to funkcję Profesor pełnił do końca września 2012 roku, czyli do czasu przejścia na emeryturę.

Na wniosek Rady Wydziału Historycznego UAM, uwzględniający całość Jego dorobku naukowego i dydaktycznego, decyzją Senatu UAM został powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego (od 1 grudnia 1991 r.). Natomiast decyzją z dnia 10 maja 1995 r. został mianowany przez Prezydenta RP profesorem tytularnym.

***

Profesor Jerzy Fogel jeszcze w czasie studiów opublikował swoją pierwszą pracę naukową⁴, a także uczestniczył w wielu kampaniach wykopaliskowych, organizowanych przez ówczesną macierzystą Katedrę oraz inne placówki archeologiczne (w badaniach stacjonarnych grodów wczesnośredniowiecznych w Nakle nad Notecią, Wrocławiu-Ostrowie Tumskim, Radaczu koło Szczecinka, a przede wszystkim w Bninie koło Śremu; w systematycznych badaniach weryfikacyjnych grodów wczesnośredniowiecznych na obszarze całego Pomorza Środkowego).

W ramach działalności zawodowej brał udział w długofalowych (1961–1972) badaniach wykopaliskowych stanowisk wielokulturowych na terenie Niecki Jezior Bnińskich, w pierw jako zastępca kierownika ekspedycji, prof. dr. hab. Jana Żaka, będąc Jego prawą ręką na grodzisku w Bninie, inne prowadził samodzielnie. Na podkreślenie zasługuje wyróżniająca się – na tle owych czasów – innowacyjność metodyczna i interdyscyplinarność badań w Bninie, uwzględniających m.in. geo-

---

³ Fogel 1988.

⁴ Fogel 1963, 272–279.

morfologię, hydrologię, palinologię, malakologię, archeozoologię, archeologię podwodną, fotografię lotniczą itp.⁵ W zakresie wydzielonych obowiązków Profesora Fogla znajdowała się eksploracja bnińskiej osady z końca epoki brązu i okresu halsztackiego – bardzo istotnej dla okolicznego zaplecza gospodarczego⁶.

Profesor uczestniczył także w badaniach osadnictwa z okresu wpływów rzymskich w Dębczynie koło Białogardu, kierowanych przez Profesora Jana Żaka. Prowadził również własne badania wykopaliskowe grodziska wczesnośredniowiecznego w Śremie oraz cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Biernatkach koło Śremu i Nadziejewie koło Środy Wlkp. Przeprowadził archeologiczną weryfikację domniemanych średniowiecznych fortyfikacji podłużnych koło Zaniemyśla (tzw. Wały Zaniemyskie), objaśniając jej wyniki krytyczną analizą relacji Jana Długosza o najeździe krzyżackim na Wielkopolskę w roku 1331⁷. Zlokalizował i zbadał pozostałości renesansowego pawilonu myśliwskiego rodu Górków w Mościenicy koło Kórnik⁸. Ponadto zrealizował sondażowe badania relikwów architektury gotyckiej przy zamku kórnickim i kościele pw. św. Wojciecha w Bninie oraz architektury barokowej w Arboretum Kórnickim⁹.

W ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski opracował znaczny wycinek środkowej Wielkopolski. Na uwagę zasługuje również fakt, że kierował archeologicznymi poszukiwaniami prochów Hipolita Cegielskiego w Poznaniu.

Wyniki wszystkich prac terenowych znalazły wyraz w szeregu publikacji.

***

Postawa badawcza Profesora Jerzego Fogla ukształtowała się pod wpływem archeologicznej szkoły poznańskiej, stworzonej przez Profesora Józefa Kostrzewskiego. W zasadniczym zrębie pozostał jej wierny do końca, choć w sposób zdecydowany odrzucał jej etniczne aspekty. Hołdował idei wnikliwych badań, zarówno terenowych, jak i gabinetowych, a także szczegółowych studiów nad periodyzacją pradziejów.

Profesor Jerzy Fogel swoimi badaniami i analizami zapełniał białe plamy w historiografii archeologicznej. Jego główne zainteresowania badawcze koncentrowały się wokół szeroko zakrojonych studiów nad wytwórczością metalurgiczną, bronznictwem i kontaktami międzykulturowymi w pradziejach, a zwłaszcza w epoce brązu i żelaza. Z tego zakresu prowadził studia nad lokalnym przetwórstwem miedzi i metali pochodnych, które łączył z wyjaśnianiem różnych aspektów daleko-

⁵ Fogel, Żak 1985; Fogel 1985, 35–118; zwieńczeniem studiów nad regionem osadniczym okolic Kórnik i Bnina jest praca: Fogel 2007a, 55–73, a także Fogel 2007b oraz Fogel 2008.

⁶ Fogel 1968, 135–138.

⁷ Fogel 1975, 141–157; 1992, 310–311.

⁸ Fogel 1969, 417–418.

⁹ Fogel, Karłowska-Kamzowa 1971, 51–55.

siężnej wymiany towarowej i upowszechnianiem na rozległych obszarach standardów technologicznych. Z kolei zagadnienia z dziedziny obronności obejmowały uzbrojenie, organizację sił zbrojnych i sposoby prowadzeniu walki oraz fortyfikacje.

Profesor Jerzy Fogel był autorem pierwszych w tym zakresie opracowań monograficznych, odnoszących się do epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, w których uwzględnił pełne spektrum informacji źródłowych, i dlatego zostały one uznane przez specjalistów za kompendium wiedzy z tego zakresu¹⁰. Równolegle zajmował się kontaktami społeczeństw zamieszkujących dorzecza Odry i Wisły zarówno z twórcami cywilizacji śródziemnomorskich (egejskiej, greckiej, etruskiej), jak i ze społecznościami północnoeuropejskimi. Na szczególną uwagę zasługuje nowoczesne ujęcie kwestii importu nordyjskiego na ziemiach polskich u schyłku epoki brązu¹¹. Zyskało ono wysoką ocenę środowisk zagranicznych jako udana próba naświetlenia pradziejowych stosunków kulturowych w basenie Morza Bałtyckiego.

Zajmował się w swych pracach krytyką źródeł pochodzenia południowego, co wniosło zauważony w świecie nauki wkład do badań nad oddziaływaniami śródziemnomorskimi jako wyraźnie inspirującymi kulturowo *Barbaricum*. Ten wątek Jego prac jest często odnotowywany w europejskiej literaturze przedmiotu; dał nawet podstawę do ujawnienia analogicznych źródeł w zbiorach niemieckich.

Za pracę naukową i dydaktyczną Profesor Jerzy Fogel został dziesięciokrotnie uhonorowany nagrodami Rektora UAM.

Bardzo ważną dziedziną badawczą Profesora Jerzego Fogla były dzieje archeologii polskiej, zwłaszcza XIX wieku, kiedy kwitło kolekcjonerstwo oraz mecenat arystokracji i ziemiaństwa. Imponujące kwerendy archiwalne, muzealne i literaturoznawcze w kraju i za granicą dały niezwykle rezultaty, rzucając nowe światło na nieznane dotąd aspekty tej działalności¹².

Profesor Jerzy Fogel był przede wszystkim Synem Ziemi Wielkopolskiej. Założył i prezesował Kórnickiemu Towarzystwu Kulturalnemu, a także aktywnie działał w Wielkopolskim Towarzystwie Kulturalnym (członek zarządu, wiceprezes). W tych strukturach organizacyjnych popularyzował m.in. archeologię. Przyczynił się także do powstania Społecznej Służby Archeologiczno-Konserwatorskiej, obejmującej swym zasięgiem całą Wielkopolskę. Zajmował się aktywnie i z dużym oddaniem oraz z dobrymi efektami ochroną zabytków. Należy wspomnieć, że był organizatorem i kustoszem lapidarium judaistycznego w Kórniku, pragnąc ocalić je od zapomnienia.

Profesor Jerzy Fogel za osiągnięcia naukowe, dydaktyczne, organizacyjne oraz na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego został odznaczony Złotym Krzyżem

¹⁰ Fogel 1972, 111–116; 1977, 9–12; 1976a; 1979a, 7–51; 1979b, 87–123; 1980, 87–123.

¹¹ Fogel 1976b, 97–109; 1988.

¹² Fogel 1970a, 417–418; 1970b, 247–267; 1991; 1999a, 259–260; 1999b, 261–262; 2004a, 154–178; 2004b, 7–45.

Zasługi oraz Medalem Komisji Edukacji Narodowej, uhonorowany Medalem Zasłużony Działacz Kultury, Srebrnym Medalem Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej, Medalem za Ochronę Zabytków Województwa Poznańskiego, Odznaką Honorową za Zasługi dla Rozwoju Województwa Poznańskiego.

***

Z krótkiego przeglądu dokonań naukowych Profesora Jerzego Fogla widać wyraźnie, że odszedł od nas wielce zasłużony i uznany uczony, cieszący się autorytetem naukowym, wychowawca wielu pokoleń studentów oraz promotor prac magisterskich i doktorskich. Kształtował w nich otwartość wobec problemów archeologii, a także rzetelną postawę wobec wymogów i misji archeologii we współczesnym świecie.

Dla wielu archeologów, w tym współpracowników i wychowanków, Profesor Jerzy Fogel stanowił przykład poszukiwania prawdy, rzetelnej pracy i kształtowania archeologicznej wiedzy naukowej. Otaczała Go atmosfera szczerego uznania w skali Polski oraz Europy, zwłaszcza w zakresie studiów nad problematyką epoki brązu i wczesnej epoki żelaza.

Przez wiele lat (nominalnie od roku 1994, faktycznie od 1991) pełnił funkcję redaktora czasopisma naukowego Instytutu Prahistorii UAM – *Folia Praehistorica Posnaniensia*. Należał do komitetów redakcyjnych czasopism naukowych i rad naukowych oraz towarzystw naukowych.

W Profesorze straciliśmy Osobę oddaną całym sercem Ziemi Wielkopolskiej, zwłaszcza stronom rodzinnym, głównie Kórnikowi.

Trud i czas poświęcony przez Profesora Jerzego Fogla Instytutowi, nauce, budzą niezmiennie szacunek oraz uznanie i pozostaną nieprzemijające.

Profesor Jerzy Fogel

Dobrym był Polakiem, zacnym obywatelem,
Czułym ojcem, wiernym przyjacielem,
Pociechą w troskach, w szczęściu uczestnikiem.
Był mężem, ojcem, przewodnikiem¹³.

Danuta Minta-Tworzowska

Instytut Prahistorii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

---

¹³ Inspirację stanowił jeden z wierszy z roku 1805, upamiętniających Szczęsnego Potockiego, wytych na głazach w Sofiówce, w gaju poświęconym zmarłym.

BIBLIOGRAFIA

- Fogel J.
- 1963 Grodzisko wczesnośredniowieczne w Radaczu, pow. Szczecinek, w świetle dwuletnich badań wykopaliskowych, *Z otchłani wieków* 29/3, s. 272–279.
- 1968 Pracownia odlewnictwa brązu z okresu wczesnożelaznego w Bninie, pow. Śrem, *Wiadomości Archeologiczne* 33, s. 135–138.
- 1970a Sprawozdanie z badań nad pozostałościami pałacu Górków w Mościenicy, pow. Śrem, w 1969 r., *Informator Archeologiczny, Badania 1969*, s. 417–418.
- 1970b Z dziejów archeologii wielkopolskiej XIX wieku: działalność Tytusa i Jana Działyńskich, *Fontes Archaeologici Posnanienses* 20, s. 247–267.
- 1972 Z badań nad odlewnictwem brązu kultury łużyckiej w Wielkopolsce [w:] *Problemy badań archeologicznych Polski północno-zachodniej*, red. J. Żak, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 111–116.
- 1975 W kwestii „Wałów Zaniemyskich”, *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza* 22, s. 141–157.
- 1976a Studia nad uzbrojeniem ludności kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły (tezy), *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* 93 (1975), s. 9–12.
- 1976b Z badań nad kontaktami społeczeństw ziem polskich wczesnej epoki brązu z kręgiem egejskim, *Archeologia Polski* 22, s. 97–109.
- 1979a Siły zbrojne ludności kultury łużyckiej (struktura – organizacja – wartość bojowa), *Materiały Zachodniopomorskie* 25, s. 7–51.
- 1979b *Studia nad uzbrojeniem ludności kultury łużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły. Broń zaczepna*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- 1980 Uzbrojenie ludności kultury wschodniopomorskiej, *Przegląd Archeologiczny* 27, s. 87–123.
- 1985 Przemiany osadnictwa mikroregionu bnińskiego w epoce brązu i wczesnych okresach epoki żelaza [w:] *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim*, t. IV, Mikroregion bniński, red. J. Żak, J. Fogel, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 35–118.
- 1988 „Import” nordyjski na ziemiach polskich u schyłku epoki brązu, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- 1991 *Pompeja polska (Z dziejów archeologii wielkopolskiej XIX wieku: działalność Albina hr. Węsierskiego i Zbigniewa hr. Węsierskiego-Kwileckiego)*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- 1992 Głos w dyskusji nad „Wałami Zaniemyskimi” [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, red. Z. Hilczer-Kurnatowska, PTPN, Poznań, s. 310–311.
- 1999a Kajetan Wincenty Kielisiński (1808–1849) in memoriam, *Folia Praehistorica Posnaniensia* 9, s. 259–260.
- 1999b W 30. rocznicę śmierci Profesora Józefa Kostrzewskiego, *Folia Praehistorica Posnaniensia* 9, s. 261–262.
- 2004a Amatorzy archeologii [w:] *Ziemiaństwo wielkopolskie: w kręgu arystokracji*, red. A. Kwilecki, Poznań, s. 154–178.

-
- 2004b Hrabianki Szembekówny – pionierki archeologii wielkopolskiej z przełomu XIX i XX wieku, *Folia Praehistorica Posnaniensia* 12, s. 7–45.
- 2007a Archeologia [w:] *Z dziejów Kórnik i Bnina. Studia i materiały*, t. 1, red. J. Fogel, Poznań, s. 55–73.
- 2007b (red.) *Z dziejów Kórnik i Bnina. Studia i materiały*, t. 1, Poznań.
- 2008 (red.) *Z dziejów Kórnik i Bnina. Studia i materiały*, t. 2, Poznań.

Fogel J., Karłowska-Kamzowa A.

- 1971 Pozostałości renesansowego zwierzyńca w okolicach Kórnik, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 19/1, s. 51–55.

Fogel J., Żak J. (red.)

- 1985 *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim*, t. 4, Mikroregion bniński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.